

TÜRK TARİHİNDE SEK EL ~ ÇİK ~ ÇİGİL MESELESİ

Saadettin GÖMEÇ*

Özet

Biz burada Türk tarihinde yıllar evvelce de tartışılan Sek El, Çik İl ve Çigil (Çig İl) meselesini yeniden ele almaya çalıştık. Bununla birlikte kaynaklardan çıkan neticelere baktığımızda kanaatimiz; Sek El ile Çik İl aynı etnik isimdir ve onlar Hun Devletinin gücünü yitirmesiyle bir parçalanma yaşamışlar, arkasından kabilenin bir bölümü doğudaki anavatanlarında kalırken, bir kısmı da batıya Orta Avrupa'ya kadar gelmiştir. Fakat Çik İl Avrupa'da Sek El (Székely) olmuştur ki, bu da gayet normaldir. Ancak zaman zaman Çik İl ile yine bir başka Türk boyu olan Çigil'in birleştirilmesi fikri ise bizce doğru değildir. Çünkü Uygur dönemi Türk kitabelerini incelediğimizde, bunlar aynı çağlarda farklı coğrafyalarda yaşamış iki ayrı Türk kabilesi olarak karşımıza çıkar.

Anahtar Kelimeler: Sek El, Székely, Çik, Çigil, Türk Tarihi

Sek El ~ Çik İl ~ Çigil Issue in The History of Turks

Abstract

This paper deals with the issue Sek El, Çik Il and Çigil (Çig Il) which was discussed also years ago. Depending on our observations in written sources, we claim that Sek El and Çik Il are the same ethic name and they split off as soon as the Hun Government depressed, afterwards, while a part of tribe was staying in motherland in the east, the others came to the west, Middle Europe. But Çik Il was considered as Sek El (Székely) in Europe that it is quite normal. Time to time, the idea of uniting Çik Il and Çigil which is another Turk clan isn't true for us. Because, examining Turk inscriptions in Ughur era, these are considered as two different Turk tribes which had lived in the same era but different geographies.

Keywords: Sek El, Székely, Çik, Çigil, Turkish History

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: sgomec@yahoo.com

Eski Türk tarihinin kaynaklarının kısıtlı olması, zaman zaman tarihçileri sıkıntıya sokmaktadır. Dolayısıyla bazı problemlerin üzerinden yüzlerce yıl geçse de halledilemiyor. İşte bunlardan birisi de değişik belgelerde Sekel, Çik İl ve Çigil biçimlerinde görülen etnik ad hakkındadır.

Bu yazılışlar farklı Türk boylarını mı, yoksa hepsi aynı halkı mı ifade ediyor konusunda değişik iddialar mevcuttur. İşte biz bu araştırmamızda üç yazım şeklinin üzerinde durmaya çalışacağız. Elbette bu iş kolay değil ve bizim yaptığımız bir denemeden ibarettir. Buna binaen ilk önce bu sıraladığımız adlar hangi kaynaklarda ve nasıl geçiyor, bunları tespit edeceğiz. Sonra da bu halklar hakkında ilim adamları ne demiş onları dile getireceğiz. Böylelikle bu incelemenin sonunda bir netice çıkarmayı düşünmekteyiz.

Batı'da, özellikle de Macar tarihlerinde Székely şeklinde geçen halka dair ilk kayıtlar, 12. asrın başlarına, 1126 ve 1146'lara rastlar. Bu yıllarda onlar, Macar kralları tarafından Çeklere ve Almanlara karşı öncü olarak kullanılmışlardır. Bunun yanısıra Macarların yurt tutuş hikâyelerine göre, Sek Elliler Moldova-Macaristan sınır bölgesine Ata İllig (Attila) Hunları sırasında yerleşmişlerdir. Ayrıca İbn Rusta'da (10. asır) Karadeniz'in kuzeyinde Escegel, Esegil veya Eskel şeklinde anılan bir Bulgar aşiretinden söz edilir ki (Saffet: 43-45; Balint 1941: 597; Vasary:54), bu durum oldukça ilginçtir ve herhalde bu yazılış Sek El'i karşılamaktaydı. Umumiyetle Romanya'nın Erdel havalisinde yoğunlaşan bu Türk boyunun nüfusu günümüz itibarıyla 1.000.000 civarındadır.

Bilindiği üzere Latin-Bizans ve Ermeni kaynaklarında 2. yüzyılın ortalarından itibaren Türklerin Dnepr ve Kafkasya havalisinde olduğuna dair malumata sahibiz (Howorth 1874: 455; Altheim: 1967: 26; Mangaltepe 2009: 4). Ayrıca Çince vesikaları incelediğimizde, MÖ 1. asırda batıya gelen Hunların bir bölümünün Avrupa'da ortaya çıkan Türklerin temelini oluşturduğunu görürüz. Arkasından MS 1. ve 2. yüzyıllarda Asya'daki Hunlar ikinci bir darbeye maruz kalırlar. Tarihi eserlerde Kuzey Hunları diye anılan bu Türklerin büyük bir kısmı, Küçük Kutlug Alp Yabgu Hunlarına benzer bir şekilde Türkistan'ın batı taraflarına, oradan da İran veya Hazar'ın güneyinden geçemeyeceklerini bildiklerinden dolayı kuzeyden İdil-Ural ve Kafkasya sahasına ulaşmışlardı. Burada ilk önce Kafkasya'nın güçlü kavmi Alanlara büyük bir darbe indirmiş olmalıydılar ki, bu grup herhalde Çin kaynaklarında Yüe-ban, Bizans tarihlerinde ise Ak Hun (Eftalit) diye anılan Türklerin uç kısımlarını meydana getiriyordu.

Yine Macar alimleri Sek Ellilerin, Avarlarla (Apar-Ak Hun) Avrupa'ya gelen Türk boyları veya Ata İllig'in (Attila) devletine bağlı, Macar ya da Bulgar unsuruyla karışmış Ak Hun-Avar bakiyeleri olduklarına işaret

ederler. Bununla beraber yukarıda da değinildiği üzere onlar, 1116'dan itibaren Macarların sınır bekçisi olarak görülüyorlar. 13. asırda ise Almoş ve Samoş nehirlerinin başlangıç yerlerinde yaşayan bu Türk kabilesinin oturdukları bölgeye Çiglamezö (Csigla= korunaklı, yüksek çitli yer) denmesi de (Balint 1941: 601-602; Rasonyi 1943:580), dikkat çekicidir ki, kelimedeki Çig~Çik kökü bizim biraz sonra bahsedeceğimiz Çig İl~Çik İl etnonimleriyle örtüşmektedir. Ancak Bizans ve Kuman-Kıpçaklara karşı Macar devletinin almış olduğu sınır güvenlik tedbirleri yeterli gözükmeyince, 13. yüzyıl başlarında, bölgeye Almanlar çağrılmış ve bu da onların biraz daha kuzeye gitmelerine neden olmuştur.

Her ne kadar Macar tarihçileri onları 12. asırdan itibaren başlatıyorlarsa da, mazilerine dair bilgiler 9. yüzyıla değin gitmektedir. 894'te Macar hükümdarı Arpad'ın Bizans ile ittifak yaptıktan sonra, Bulgarlara saldırdığı ve bunların arasından pek çok Sek Elliye esir aldığı söylenir. Ayrıca 1100 sularında Sek Ellilerin, Kumanlara mağlubiyetleri, 13. asrın başında (1208) ise, onların Bihor Kalesinin muhafazasına tayinleri söz konusudur. 16. yüzyıla geldiğimizde Eflak voyvodası Sek Ellilerin yardımıyla Erdel'i Macarlardan almıştır. 1940'daki Viyana Andlaşmasıyla hem Macar, hem de Sek Ellilerin büyük bir kısmı Romanya hudutları dahilinde kaldı (Saffet: 48; Beynon 1941: 63). Bu tarihi bilgiler de bir yana biz Macar alimlerinden farklı olarak (Balint 1941: 603; Rasonyi 1943: 579; Baştav 1987: 49), Sek Ellilerin yukarıda da kısmen vurguladığımız üzere Macarlardan çok daha evvel Orta Avrupa'da olduklarını düşünüyörüz.

Bütün bunlardan hariç Macaristan ve Romanya bölgesinde Çik isimli başka yerler de mevcuttur ki; 14-15. asır belgelerinde bir Csik-szék vilayetinden, Chykezkel adlı bir mahalden, Udvarhely-szék, Maros-szék, Sepsi-szék, Kézdi-szék, Orbai-szék, Aranyos-szék gibi yerlerden haberdarız (Beynon 1941: 65; Rasonyi 1943: 582-590; Obrusanszky 2009: 25). Tabii ki Macaristan'ın dışında da bu ad ile anılan farklı coğrafi mekânlar söz konusudur.

Burada biraz da Sek El yazısından bahsetmekte fayda vardır. Sek Ellilerin kendilerine ait bir alfabelerinin olduğuna dair en eski kayıtlar 13. asırdadır. Ama bu yazının 10. yüzyılda meydana geldiği söyleniyorsa da, biz buna katılmıyoruz. Bu alfabe sisteminin Kök Türk harfleriyle bir ilişkisi olduğu açıktır (Vasary 1995: 55-56). Herhalde bu alfabe Hunlarla birlikte Asya'dan Avrupa'ya geldi ve onu Avarlar, Bulgarlar, Kuman-Kıpçak ve Peçenek gibi tabii ki Sek Elliler de kullandılar. İlim âleminde yankı uyandıran ilk kitabeleri ise İstanbul'da bulunmuştur. Osmanlılar zamanında İstanbul'a gelen bir Sek El elçisi şikâyetlerini kaldığı hanın duvarlarına yazmış ve 1553'te bunlar kopyalanmıştı. Büyük âlim Thomsen bunun da

Türkçe olduğuna karar verdikten sonra Macarlar tarafından okundu. 17. yüzyılda bir tahta üzerinde, 1864'te de bir kilisede başka yazıtlar keşfedildi. Bunlar, Hüseyin Namık Orkun'un meşhur *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinde toplanmıştır (Orkun 1940: 249-319; Gömeç 2006: 158; Doğan 2005: 135-141).

Demek ki Batı'da Székely diye anılan Türk halkının ismini gerçekte Sek El diye yazmamız lazımdır ki, bunu birazdan göstereceğiz. Onlar söz konusu Batı Romanya, Moldovya ve Doğu Macaristan topraklarına çok eski çağlarda gelmiştir. Belki bu tarih, Doğu Avrupa'ya doğru vuku bulan Hun akınları sırasında ki, bu da herhalde MS 1-2. asırlara kadar gitmektedir. Adı geçen Türk boyu, Hun siyasi hâkimiyeti altındayken bugünkü Macaristan'ın belki de orta taraflarına yerleştiler. Ancak Ata İllig'den (Attila) sonra üstünlüğü yitiren Türkler daha kuzeye ve Doğu Avrupa'ya çekilmişler idi (Gömeç 2011: 20-21). Elbette ki Türk dönemi Avrupa'da Hunlarla sona ermedi. Onların ardından Avar ve Bulgarlar vasıtasıyla bu hareket devam etti. Dolayısıyla Asya'daki eski yurtlarına dönmeyen Sek Ellilerin bir bölümü bu Avar-Bulgar birliğine katıldılar. Zaten o yüzden de Avrupalı araştırmacılar onların kökenini Avar-Ak Hunlar ile Bulgar Türklerine dayandırıyorlar.

Bununla birlikte biz aşağıda onların en eski vatanları ve hangi siyasi teşekkül içindeyken Avrupa'ya geldiklerini göstermeye çalışacağız.

Kök Türk veya Orkun Abideleri diye anılan tarihi belgelerimizle uğraşanlar bilirler ki, burada ilk defa 709 senesinde, Bilge Kagan 26 yaşındayken bir Çik kavim adı karşımıza çıkar. Bu vesile ile şu cümleleri okuyoruz: “Altı otuz yaşıma Çik bodun Kırkız birle yağı boltı. Kem keçe Çik tapa süledim. Ürpente süngüşdim. Süsin sançdım”¹. Aynı sefer sonunda birlikten ayrılma girişimleri olan Azlar da boyun eğdirildiler. Buna ait malûmat, Bilge Kagan Yazıtında; “Az bodunıg altım”² şeklinde kayıtlıdır. 8. asrın başlarındaki bütün bu Çik, Kırgız, Az, On Ok, Türgiş kavgaları hususunda Kök Türk Tarihi (Gömeç 2011: 144-150) adlı kitabımızda ayrıntılı bilgi vermekteyiz.

Çik kavminin ismini biz Uygur dönemi hadiseleri sırasında da görüyoruz. Börü Kun (Moyun Çor) Uygur kaganı atandıktan (748) sonra; Ötüken'in batı ucunda Tez Başı'nda bir yaylak meydana getirdi, otağı burada kurdurdu, sınırını orada yaptırdı ve 750-753 yıllarını bu bölgede

¹ bk. Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 26. satır: “Yirmialtı yaşındayken, Çik halkı Kırgızlarla birlikte düşman oldu. Kem Irmağını geçip Çiklerin üzerine asker yolladım. Ürpen'de savaştım. Çik ordusunu dağıttım (mızrakladım)”.

² bk. Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 26. satır: “Az halkını aldım...tabi ettim”.

geçirdi³. “750 Bars yılında, Börü Kun (Moyun Çor), Çiklere bir sefer düzenledi. Kem (Enesey/Yenisey) Nehri kıyısında yapılan savaşta Çikleri yenip, onları kendisine bağladı”⁴.

Muhtemelen Uygurların Yağlakar ailesinin iktidara tam manasıyla egemen olmaya çalıştığı süreçte, 752 senesinde Uygurlara karşı bir Tokuz Oguz-Kırgız ittifakı söz konusudur. Şine Usu Yazıtından anlaşıldığına göre, Kırgızlara bağlı olan Çikler de bu birliğe alınmış ve Uygurlara bir darbe vurma hazırlığına girişmişti. Daha sonra bu ittifaka Üç Karluk boyu da katıldı. Karluklar zaten böyle bir durumu bekliyorlardı. Kök Türk Börülü ailesinin, peşinden Basmılların yok edilmesinde önemli roller üstlenmelerine rağmen, bir paçavra gibi kenara atılmışlardı. Ama bunların hareketini önceden haber alan Uygurlar, evvela Üç Karluklara, arkasından da Çiklere boyun eğdirip; Çikler üzerine bir tutuk ile işbara ve tarkanlar gönderdiler. Şine Usu Yazıtında bu husus şöyle anlatılmaktadır: “Tokuz Oguzlar beyleriyle gelmişlerdi. Uygurlara itaat etmeyerek düşman oldular. Ürüng Beg’de ve Kara Bulak’da oturuyorlardı. Tokuz Oguzlar, Kırgızlara doğru adam gönderip: “Siz çıkın, Çikleri çıkarın, ormanda birleşelim” dediler. Bunun üzerine Börü Kun (Moyun Çor) yürüyerek, bir Tutuk’un başkanlığında Çiklere doğru bin adam gönderdi. İsi ülkesine de Azlardan birini yolladı. Bir keşif kolu düzenleyerek hem Kırgızları, hem de İsilere kontrol etti. Oguzlar tarafından Kırgızlara gönderilen casus yakalanarak durum hakkında bilgi alındı ve Bolçu Nehri kıyısında Üç Karlukları yendi, orada otağını kurdurdu. Çik halkını da göndermiş olduğu bin kişi sürüp, getirdi. Daha sonra Börü Kun (Moyun Çor), Türk devlet anlayışına göre Çik halkına bir tutuk atayıp; işbaraları, tarkanları orada taltif etti. Ama Tokuz Oguzlar, Karluklara doğru adam gönderip; “siz yürüyün ve biz içeride karışıklık çıkaralım” diyorlardı. Dışarıdan da onların baskın yapmasını istediler. Bu arada Basmıllar da düşman oldular. Fakat Uygurlar bu rakiplerine fırsat vermeyip, bozguna uğrattılar. Ondan sonra Karlukların malını mülkünü yağmaladılar. Basmıllar ve Karlukların yurdu talan olduktan sonra Yogarı Yarış’da bir kez daha yenildiler. İrlün’de ve Talakamın’da düşmanlara yetişildi. Bu sırada Çin’deki Türkler de Uygurlara karşı harekete geçmişlerdi. Uygur ordusu üç bin kişiydi. Ancak Uygurlar hasımlarını alt etmeyi başardılar. Daha sonra da Orkun ve Balıklı Nehrinin kavşağında

³ bk. Taryat-Terhin Yazıtı, Batı tarafı, 1-2. satır: “Tengride bolmuş il etmiş bilge kagan il bilge katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin anta etitdim çit anta yaratıtdım bars yılka yılan yılka eki yıl yayladım ulu yılka ötüken ortusınta süngüz başkan ıdukl baş kidininte yayladım örgin bunta yaratıtdım çit bunta tokıtdım”.

Ayrıca bk. Tez II, Güney, 2: “Tez’de Kasar’ın batısında yerleşti. Sınır tayin etti. Otağı yaptı. Yazı geçirdi”.

⁴ bk. Şine Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 7-8. satır: “Bars yılka Çik tapa yorıdım ekinti ay tört yegirmike kemde tokıdım ol yıl ol bodun içikdi”.

Börü Kun (Moyun Çor) otağını kurdurdu. Yenisey (Enese/ Anaçay) kıyılarında, muhtemelen Abakan civarlarında Çigillere de bir darbe vuruldu”⁵.

Çik adıyla irtibatlı olarak belki şu bilgiyi de vermemiz gerekir: 630 yılında Kök Türklerin İllig Kagan’ı ailesiyle birlikte Çin’e götürüldükten sonra, Türkistan havalisi Çin hakimiyeti içerisine sokulmaya çalışılmıştı. Ancak Çin’e karşı bu kez de batıdaki On Oklar, Türkleri bir çatı altında toplamaya gayret gösterdiler. Onların bu hareketi iki iç hadiseden dolayı başarısızlığa uğradı. Çinlilerin işlerine yarayan bu olaylardan birincisi, Nu-shih-pilerin (Arslan Begliler) 641 senesinde ayaklanmaları, ikincisi Uygurların isyanıdır (Eberhard 1987: 204). Uygur il-teberi Pusat Beg’in ölümünün ardından, 646 tarihinde Uygurların başına Çinliler tarafından gönderilen Tömür Tutuk (T’u-mi-tu) adlı yeni il-teber, Çin himayesi taraftarı olup, adeta bir Çin kuklası haline gelmişti. Tömür Tutuk (T’u-mi-tu) Sır Tarduşları, Bugu, Tongra, Çik İl~Sek El (Sse-ki), Ediz, Hun gibi diğer Tokuz Oguz boylarının yardımıyla mağlûp etmeyi başardıktan sonra (646), Hoang-ho’ya (Sarı Nehir) kadar akınlar yaptı ve Çin’e elçiler gönderdi (Deguignes 1924: 385-386; Ögel 1945: 471-472; Gömeç 2011: 39-40) Burada söz konusu olan Tokuz Oguz boylarının adları ise Çin yıllıklarında şu şekilde geçmektedir: Uygur, Bugu, Kun, Bayırku, Tongra, Apa İsi, Çik İl~Sek El (Sse-ki), Ediz, Ku-lun-wu-ku (Kurikan?) (Hamilton 1955: 27; Liu 1958: 592; Pulleyblank 1956: 39)⁶. İşte dokuz boydan biri olan ve Çince belgelerde “Sse-ki” diye yazılan kabile adının biz Çik İl~Sek El olabileceğini düşünmekteyiz.

⁵ bk. Şine Usu Yazıtı, Doğu tarafı, 10-12; Güney tarafı, 1-12: “Tokuz Oguz...beyleri kelti...yime yurtın yağdıp kelmiş Ürüng Begig Kara Bulakıg anı olurmış Kırkız tapa er idmiş siz taşıkıng Çikig taşıkıng timiş men taşıkayın timiş kör bod kal ıda kabışalım timiş...tokuz yangıka sü yoritdim...tutuk başın Çik tapa binga itdim İsi yer tapa Az er itdim kör tidim Kırkız kanı Kögmen irinte eb barkında ermiş yelmesin İsi yeringerü idmiş yelmesin mening er anta basmış til tutmuş kanınga İsinge er kelti Karluk İsinge kelmedük tidi...sü Karluk tapa...Kem Kargu...İrtiş Ögüzig Arkar Başı...anta er kamış...yanta sallap keçdim bir yegirminç ay sekiz yegirmike...yolukdım Bolçu Ögüzde Üç Karlukıg anta tokıdım anta yana tüşdim. Çik bodunıg bingam süre kelti...çıtımın yayladım yaka anta yakaladım Çik bodunka tutuk birtim işbaras tarkat anta ançuladım...Kazluk Költe...Taygun Költe tiriltim bidgüçi er anta itdim er kelti Kara Yotulkan keçip kelirti ben utru yoritdim...Karluk tapa er idmiş...içre ben bulgayın timiş taşdından...Basmıl yağdıp ebimrü bardı anı içgermedim taşdından Üç Karluk üç ıduk...bişinç ay altı otuzka süngüşdim anta sançdım...toguru sançdım anta ötrü Türgiş Karlukıg tabarın alıp ebin yulıp barmış ebime tüşmiş...sekizinci ay ben udu yoritdim ebimin Ersegunte Yula Költe kotım anta irtim...Yogarı Yarışda süsin anta sançdım ebi on kün öngre ürküp barmış anta yana yorıp tüşdim...İrlünte Talakamıta yetdim...Tabgaçdaki Oguz-Türk taşıkmış anta katılmış anta beyler...biş yüz kedimlig yadag bir eki şaşıp kelti küngim kulım bodunıg tengri yer anta ayu birti anta sançdım...Karluk tapa tezip kirti anta yana tüşip Orkun Balıklıg beltirinte el örginin anta örgipen ittidim...bir yegirminç ay yegirmike Kara Bulak öngdin Sukak Yulı anta Çigil Tutuk...”

⁶ Dokuz Oguzlar hususunda geniş bilgi için bk. Gömeç 1992: 211-223.

Bilhassa Çik İl mevzuunda Kök Türkçe kaynaklara⁷ baktığımızda; onların Kırgız sahasına yani Sayan (Kögmen) coğrafyasına yakın olmaları gerekiyor ki, herhalde Kırgız topraklarına gelmeden önceki bir mahalde yaşıyorlardı. Onların menşei ve ülkeleri konusunda çeşitli görüşler bulunmakla beraber, Kimeklerin bu Çiklerin devamı yolunda da fikirler mevcuttur. Ayrıca Kıpçakların bir şubesi olduğu da zikredilmiştir (Parker 1896-97: 35; Sümer 1972: 31-32; Kafesoğlu 1983: 177; İnan 1987: 4-5). Bundan başka Kimeklere bakılarak İşim-Tobol vadilerinde yaşamış oldukları belirtilmişse de, Clauson kitabelerden yola çıkarak onların yerleşim alanlarını haklı olarak Tuva'nın doğusunda göstermiştir. Halbuki Hudûd al-Âlam'a göre Kimeklerin yurdu İrtiş'in batı taraflarıdır (Minorsky 1937: 304-310; Clauson-E. Tryjarski 1971: 25; Kafesoğlu 1983:177). Son zamanlardaki bazı iddialara göre ise, Hakas-Kırgızların bir alt şubesi olan Sagayların İçege oymağıyla da ilişkilendiriliyorlar (Butanayev V.Ya.-I.I. Butanayeva 2001: 44-45. Ayrıca geniş bilgi için bk. Gömeç 2004). Bununla birlikte ünlü Türklükbilimci Prof. Dr. B. Ögel, Sek Elleri, On Okların Tuglu (Tulu/Törü) ve Arslan Begli (Nu-shih-pi) boyları içerisinde de görür ki, Bulgarların Esgil (İzig İl) kabilesini de bir Arslan Begli (Nu-shih-pi) boyu olarak sayar (Ögel 1945: 471-474).

Çik İlliler konusunda ise, zamanını tam belirlemediğimiz bir tarihte, Türklerin dokuz Tölös ailesinin bir ittifak kurup, Tokuz Oguz denilen siyasi teşekkülü meydana getirdiklerini, işte bu dokuz boydan birisinin de Çik İlliler (Sek El) olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Türkçe belgelerde, yukarıda da vurguladığımız üzere Yenisey'in (Enesey/ Anaçay) aşağı taraflarında, yani Sayan Dağları havalisinde, Kırgızlarla komşu, belki de onlara bağlı ya da akraba bir Türk kabilesi olan Çik İllileri buluyoruz ki; vesikaları incelediğimizde onlar devamlı surette Kırgızlarla birlikte hareket etmektedirler.

Son olarak, bir de Türk tarihinde Çigil (Çig+il) meselesi vardır ki, bazı ilim adamları Çik İl ile Çigil'i aynı görüyorlarsa da (Orkun 1941:155), bize göre bu mümkün değildir. Uygur dönemi Türkçe belgelerinden olan Şine Usu Kitabesinde⁸, aynı cümleler içinde hem Çik'ten, hem de Çigil'den bahsedilmesi, bunların iki ayrı Türk boyu olduğuna işaretir.

Bugün Çigiller hakkında elimizde bulunan tek Türkçe belge Şine Usu Yazıtıdır ve onda da Çigil adının geçtiği yer biraz siliktir. Dolayısıyla Çigiller hususunda ileri sürülen fikirlerin hemen hepsi geç İslam

⁷ Çik adının geçtiği bir başka belge, Doğu Türkistan'da Tun-huang'da ele geçmiş olan Miran Metinleridir ve biz burada "Çik Bilge Çigşi" isimli bir beye rastlamaktayız (bk. Gömeç 1994: 111-112).

⁸ bk. Şine Usu Yazıtı, Güney tarafı, 11. satır.

kaynaklarıyla, Çince vesikalara dayanmaktadır. İşte bu yüzden araştırmacılar Çik İl ve Çig İl mevzuunu sürekli karıştırmaktadırlar.

Çigillerle bağlantılı olarak umumiyetle Ak Hunların bakiyeleri şeklinde görülen Karluklar, dokuz boy halinde sayılmaktadır. Bunların üçü “Çigil”, üçü “Heytaliye” veya “Heskeli”, diğer üçü “Bulak” veya “Yılak”, “Kükergin” ve “Tuhsilerdir” (İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi 1975:100; Şeşen 1985: 103; Togan 1985: 59-61; Almaz 2004:136). Ayrıca Türkçe metinlerde bir de Üç Karluk kabilesine rastlıyoruz ki⁹; söz konusu bu Çigiller, Üç Karluk halkından biri olarak da anılır ve bu üç aile Çin kaynaklarında; Meou-lo (Bulak), Ta-che-li (Taşlık veya Dış İl), P’o-fu veya Ch’e-se (Çigil) diye geçer (Chavannes 1903: 78, 85; Eberhard 1942: 152, 154; Liu 1958: 585; Mackerras 1972: 164; Ecsedy 1980a: 106; Ecsedy 1980b: 35-36). Bunun yanı sıra Çince belgelerde tesadüf edilen Ch’ou-yue, Chung-yü gibi isimlerin de Çigil’e karşılık geldiğini savunanlar mevcuttur (Hamilton 1955: 151; İzgi 1989: 62). Ancak Hudud al-‘Alam’a göre Çigiller, Tokuz Oguzlardan ayrıdır ve Issık Köl’ün kuzey-batısında yaşamakta idiler (Minorsky 1937: 297).

Bu durumda, anlaşılacağı üzere Çigiller, Çik İllilerden daha batıda ve Türkistan’ın kuzey taraflarındadır. Yani coğrafi olarak bunlar aynı bölgede değiller. Zaten Şine Usu Yazıtında, Uygur Kağanlığının Çigillerle (Çig İl) savaşları Karluklardan sonradır¹⁰. Dolayısıyla Karluklar Tanrı Dağları civarında olduğuna göre, Çigiller de onların kuzey veyahut da kuzey-batılarında bulunmak zorundalar. Yani bu mevki Yenisey’den (Enesey/ Anaçay) uzaktır.

Öyleyse bizim kitabelerde Çik İl diye okuduğumuz ve gördüğümüz, ancak şimdi Orta Avrupa’da Székely diye anılan Türk halkı nasıl oluyor da iki ayrı coğrafyada veya onların bir bölümü batıda karşımıza çıkıyor. Bunun sebebi şudur: Muhtemelen Çik İlliler tarihi yurtları Sayan-Hakas coğrafyasında yaşarken, büyük Hun Devletinin dağılma sürecinde bölündüler. Dolayısıyla onların bir kısmı belki de Küçük Kutlug Alp Yabgu (MÖ 55 suları) ve ondan sonraki dönemde, diğer Ak Hun-Avar gruplarıyla beraber İrtiş’in batı taraflarına geçip, MS 2. asırlarda da İdil-Ural sahasına ulaştılar. Burada yeni bir siyasi teşkilat ulaştıran Hun birliğine katılarak, Avrupa’ya kadar gittiler. Avrupa Hun Devleti çöktükten sonra da geri dönmeyerek Avar, Bulgar gibi diğer Türk sülaleleriyle işbirliği yaptılar. Ardından da kuzey-doğudan Orta Avrupa’ya gelen Macarları kendilerine yakın görerek, onlarla beraber hareket ettiler. Ancak doğuda, yani Aşağı Yenisey (Enesey/ Anaçay) civarlarında kalan akrabaları ise Uygur çağının

⁹ bk. Şine Usu Yazıtı, Güney tarafı, 11. satır; Taryat-Terhin Yazıtı, Güney tarafı, 4. satır.

¹⁰ bk. Şine Usu Yazıtı, Güney tarafı, 11. satır.

sonuna değin varlıklarını sürdürdü. Muhtemelen Kırgız Türkleriyle de akrabalığı olan bu Çik İlliler, Uygur Kaganlığı yıkılıp, Kırgızlar Ötüken'deki hâkimiyeti ele geçirincede, onların adını aldılar.

Çik kelimesinin manası konusundaki görüşleri başlangıçta söylemiştik. Genellikle Macar ilim adamları bunu “yüksek, mahfuz yer” diye almaktadır. Gerçekten de tarihi bilgilerimiz onların yaşadığı mekânların yayla olduğunu gösteriyor. Ancak Çigil (Çig İl) hususunda başta Kaşgarlı Mahmud olmak üzere tarihi ve çağdaş sözlüklerde üç aşağı beş yukarı aynı şeyler söylenmektedir. Büyük Türklükbilimci Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk'ünde, Çigil maddesini açıklarken; Zulkarneyn'in “in çe gilest” (bu ne çamur) sözüyle bağlantı kurmaktadır ki, dolayısıyla ismin anlamı içinde çamur ve toprakla alâkalı bir durum söz konusudur. Fakat yine Kaşgarlı Mahmud'un bu muhteşem eserinde Çigil'e kök olabileceğini sandığımız, Çıg~Çig~Çik kelimelerinin manaları arasında; “göçebelerin çadır örtüsü, uzunluk ölçüsü, dürmek, bağlamak, çıgıl çıgıl ses çıkarmak” (Kaşgarlı Mahmud 1985: 393) anlamları bulunmaktadır.

Diğer sözlüklerde ise umumiyetle Çıg~Çik= çiy, nemli manalarıyla karşılaştık (Abû Hayyan 1931: 29-30; Clauson 1972: 413; Gaydarcı-E.Koltsa-L.A.Pokrovskaya-B.P.Tulan: 1991: 59; Çulha: 2006: 57). Eğer Çig İl'deki Çig ile sözlüklerdeki Çig'in anlamı aynı ise; kelime soğuk, ıslak, rutubetli yer manasındadır ki, onların yaşadığı coğrafyayı da göz önüne alınca, bu mümkün olabilir.

Sonuç olarak; biz burada Türk tarihinde yıllar evvelce de tartışılan Sek El, Çik İl ve Çigil (Çig İl) meselesini yeniden ele almaya çalıştık. Kaynaklardan çıkan neticelere baktığımızda kanaatimiz; Sek El ile Çik İl aynı etnik isimdir ve onlar Hun Devletinin gücünü yitirmesiyle bir parçalanma yaşamışlar, arkasından kabilenin bir bölümü doğudaki anavatanlarında kalırken, bir kısmı da batıya Orta Avrupa'ya kadar gelmiştir. Fakat Çik İl Avrupa'da Sek El (Székely) olmuştur ki, bu da gayet normaldir. Ancak zaman zaman Çik İl ile Çigil'in birleştirilmesi fikri ise bizce doğru değildir. Bunlar aynı çağlarda farklı coğrafyalarda yaşamış iki ayrı Türk kabilesidir.

KAYNAKLAR

- ABÛ HAYYAN (1931). *Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk*. (Haz. A.Caferoğlu), İstanbul.
- ALMAZ, H. (2004). *Behcetü't-Tevarih*. Doktora Tezi. Ankara.
- ALTHEİM, F. (1967). *Asya'nın Avrupa'ya Öğrettiği*. (Çev. E.T.Eliçin), İstanbul.
- BALİNT, H. (1941). "Szekelyliler". Çev. H.Z.Koşay. *Bulleten*, 5/20. Ankara.
- BAŞTAV, Ş. (1987). "Attila ve Hunları". *Tarihte Türk Devletleri*. C. I. Ankara.
- BEYNON, E.D. (1941). "The Eastern Outposts of Magyars". *American Geographical Society*, 31/1. New York.
- BOODBERG, P.A. (1939). "Marginalia to The Histories of The Northern Dynasties". *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 4/3-4. Cambridge.
- BUTANAYEV, V.Ya-Butanayeva. I.I. (2001). *Hakaskiy İstoriçeskiy Folklor*. Abakan.
- CHAVANNES, E. (1903). *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*. Petersburg.
- CLAUSON, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- CLAUSON, S.G-Tryjarski. E. (1971). "The Inscription at Ikhe-Khushotu". *Rocznik Orientalistyczny*, 34/1. Warszawa.
- ÇULHA, T. (2006). *Karaycanın Kısa Söz Varlığı*. İstanbul.
- DEGUİGNES, J.M. (1924). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi*. C. II. İstanbul.
- DOĞAN, İ. (2005). *Attila'nın Torunları Sekeller*. Ankara.
- EBERHARD, W. (1942). *Çin'in Şimal Komşuları*. (Çev. N.Uluğtuğ), Ankara.
- EBERHARD, W. (1987). *Çin Tarihi*. Ankara: 2. baskı.
- ECSEDDY, H. (1980). "Western Turks in Northern China in the Middle of the 7th Century". *Acta Antiqua*, Tom. 28. Budapest.
- ECSEDDY, I. (1980). "A Contribution to the History of Karluks in the Tang Period". *Acta Orientalia*, 34/1-3. Budapest.
- GAYDARCI, G.A-Koltza, E-Pokrovskaya, L.A-Tulan, P.B. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Çev. A.Doğru-İ.Kaynak), Ankara.
- GÖMEÇ, S. (1992). *Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Ankara.
- GÖMEÇ, S. (1994). "Kök Türkçe Kaynaklarda Geçen Boy ve Kavimler Üzerine: Çikler". *Türk Kültürü*, 32/370. Ankara.

- GÖMEÇ, S. (2004). “Kök Türkçe Metinlerde Körülgen Kabile ve Kavimlerden Çikler”. *Şincan Tezkireçiliği*, Sayı 2. Urümçi.
- GÖMEÇ, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: 158.
- GÖMEÇ, S. (2011). *Kök Türk Tarihi*. Ankara: 4. baskı.
- GÖMEÇ, S. (2011). *Uygur Türkleri Tarihi*. Ankara 4. baskı.
- HAMILTON, J.R. (1955). *Les Ouighours. A L'epoque des Cinq Dynasties*. Paris.
- HOWORTH, H.H. (1874). “The Westerly Drifting of Nomades, from the Fifth to the Nineteenth Century. Part XII. The Huns”. *The Journal of Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 3. London.
- İBN FADLAN SEYAHATNAMESİ TERCÜMESİ (1975). (Çev. R.Şeşen), İstanbul.
- İNAN, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: 2. baskı.
- İZGİ, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-tê'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1983). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: 2. baskı.
- KAŞGARLI MAHMUD (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk*. (Haz. B.Atalay), C. I. Ankara: 5. Baskı.
- LİU, M.T. (1958). *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*. Wiesbaden.
- MACKERRAS, C. (1972). *The Uighur Empire*. Canberra.
- MANGALTEPE, İ. (2009). *Bizans Kaynaklarında Türkler*. İstanbul.
- MİNORSKY, V. (1937). *Hudud al-Alam*. The Region of the World a Persian Geography 372 A.H.-982 A.D. London.
- OBRUSANSZKY, B. (2009). “Late Huns in Caucasus”. *Journal of Eurasian Studies*, ½. The Hague.
- ORKUN, H.N. (1940-1941). *Eski Türk Yazıtları*, C. III-IV. İstanbul.
- ÖGEL, B. (1945). “Sekellerin Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boyları)”. *Belleten*, 9/36. Ankara.
- PARKER, E.H. (1896-97). “Inscription de L'orkhon”. *Journal of the china Branc of the Royal Asiatic Society*, Vol. 31. Shanghai.
- PULLEYBLANK, E.G. (1956). “Some Remarks on the Toquzoghuz Problem”. *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 28/1-2. Wiesbaden
- RASONYÍ, L. (1943). “Ortaçağda, Erdel'de Türklüğün İzleri”. *II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. İstanbul
- SAFFET, R. (tarihsiz). *Avrupa'da Eski Türkler*. Ankara.

SÜMER, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: 2. baskı

ŞEŞEN, R. (1985). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara.

TOGAN, Z.V. (1985). “Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair”. *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı 13. Erzurum.

VASARY, I. (1995). “Doğu Avrupa’nın Runik Alfabe Sistemi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 1993. Ankara.